

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ – ВАРНА

Финансово – счетоводен факултет

Катедра „Счетоводна отчетност“

Галин Иванов Марков

**„МЕТОДИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ОЦЕНКАТА И
УПРАВЛЕНИЕТО НА РИСКА ВЪВ ВЪТРЕШНИЯ
ФИНАНСОВ КОНТРОЛ В ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР НА
РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ“**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд
за присъждане на образователно – научна степен „доктор“
по професионално направление 3.8. „Икономика“
докторска програма
„Счетоводна отчетност, контрол и анализ на стопанската
дейност“

**ВАРНА
2019 г.**

I.Обща характеристика на дисертационния труд

1.Актуалност на проблема

Актуалността на проблемите, свързани с особеностите при управлението на риска във вътрешно контролната система в публичния сектор, се предопределя от две предпоставки. Те са ключовата му роля в контролната среда и мястото, което нашата страна заема в доклада „Индикатори за възприемане на корупцията“ на неправителствената организация „Прозрачност без граници“.

Управлението на риска е един от основните компоненти на контролната среда, свързана с финансовото управление и контрол в общественения сектор. Основните проблеми на процеса могат да се разгледат в три насоки. Те са неправилна оценка на рисковете, високият относителен дял на организациите, в които не се извършва документиране на управлението на риска, както и неправилен мониторинг на рисковете, описани в риск регистрите. Информационен източник за посочените трудности са Консолидираните доклади за състоянието на вътрешния контрол в публичния сектор в Република България¹ а така също и данните от проведеното проучване.

Оценката на риска по показателите „влияние“ и „вероятност“ е един от значимите етапи на процеса по управление на риска. Определянето на влиянието на всеки един от идентифицираните рискове, както и възможността от неговата реализация, предопределят управленските решения, които биха довели до адекватна реакция на последствията от тях.

Като аргумент в полза на актуалността на проблемите по управлението на риска в публичния сектор се посочва и мястото, което Република България заема в ежегодния доклад на неправителствената организация „Прозрачност без граници“ със заглавие „Индекс за възприемане на корупцията“. Тя е определена като злоупотреба с лична власт².

2. Цел и задачи на дисертационния труд

Целта на разработката е да се изследват, правилата, формите и средствата за оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в

¹ Информационна система за финансово управление и контрол и вътрешен одит <http://fukvopublic.minfin.bg/NewsSearch.aspx?type=1> (01.03.2018 г.)

² Anti – corruption glossary. 2019. <https://www.transparency.org/glossary/term/corruption> (23.02.2019 г.)

публичния сектор на Република България. Постигането на така представената цел изисква изпълнение на следните задачи:

1. Да се изведе дефиниция на риска за целите на разработката. Постигането на тази задача е свързано с анализ на историческите, етимологичните и финансово-контролните насоки на несигурността. Изследвани са съвременните концепции за риска и неговата класификация.

2. Да представи особеностите на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България. Разгледани са концептуалните насоки на оценката и управлението на риска. Представени са принципите и функциите на риск мениджмънта а така също и методическия инструментариум за оценка и управление на риска. Изследвани са мястото на видовете и формите на контрола в оценката и управлението на риска. Представени са концептуалните насоки на публичния сектор и управление. Анализирани са характерните черти на оценката и управлението на риска в общественения сектор.

3. Да представи насоки за усъвършенстване на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.

Представена е ролята и значението на оценката и управлението на риска във вътрешния контрол. Анализирани са преимуществата и недостатъците на препоръчителната методика за оценката и управлението на риска. На основата на анкетно проучване са представени насоки за усъвършенстване на действащия подход.

3.Предмет, обект и обхват на изследването

Предмет на изследване са преимуществата и недостатъците на възприетия технологичен способ за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.

Обект на изследване е процесът по оценка и управление на риска в системата за финансово управление и контрол на 43 публични разпоредители с бюджетни средства, където има разкрити административни структури за вътрешен одит.

4.Теза на изследването

Подобряването на методиката за оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България се налага както поради комплексния характер на риска, така и в резултат на

концептуалния и емпиричен характер на дейностите по неговата оценка и управление. Тази теза може да бъде декомпозирана на следните хипотези.

1. Рискът е научна концепция. Тя възниква и се развива в резултат на непрекъснатата обмяна между индивидите, техните групи и заобикалящата ги среда. В исторически и етимологически аспект риска съдържа в себе си както идеята за възможност, така и за заплаха. Иманентни на финансово-контролните му насоки са неговите проявления под формата на неблагоприятни обществени явления. Такива са измамите и злоупотребите.
2. Оценката и управлението на риска е процес с концептуален и емпиричен характер.
 - Концептуалният характер намира израз в научните насоки на разбиранията за неговата същност, способите и принципите за неговото осъществяване така също функциите на риск мениджмънта и особеностите му в публичния сектор.
 - Емпиричният характер намира израз в значението му за вътрешния контрол в публичния сектор, преимуществата и недостатъците на препоръчителната методика за неговото осъществяване и насоките за нейната оптимизация.

5.Методика на изследването

Емпиричното изследване в настоящата разработка е проведено чрез две групи методи. Те са специални и имат частнонаучен характер. Тяхното използване е съобразено с особеностите на изследователския обект. Способите са, социологически и статистически. Конкретното им проявление е израз на методиката на настоящето изучаване.

Социологическите методи са в основата на информационното обезпечаване на практическото изследване. Тяхното проявление в настоящето изучаване намира израз в три насоки.

Първата касае структурата и названията на разделите на въпросника. Тя изградена на основата на Концепцията за всеобщо управление на риска на Комитета на спонсорските организации³. Това се дължи на факта, че методическите документи за вътрешен контрол и управление на риска в организациите от публичния сектор на Република България са съставени в съответствие с Рамката за вътрешен контрол и Всеобщо управление на риска на Комитета на спонсорските организации. Така също и на стабилното финансово

³Enterprise risk management – integrated framework. <https://www.coso.org/Pages/erm-integratedframework.aspx> (01.03.2018 г.)

управление и контрол, което те осигуряват. А последното е ключово за публичното ръководство у нас.

Втората е свързана с логическата структура на проучването. Тя е представена в Приложение № 2 към настоящата разработка. Анкетата е изградена от пет раздела. Те са, както се следва:

- 1. Управление и култура.** Тук се тестват, концептуалните и емпирични разбирания на респондентите за риска, принципите и функциите на неговата оценка и управление, отношението им към риск мениджмънта, както и използвания подход за оценка и управление на риска. Раздела е съставен от единадесет въпроса. Представените рискове за проверка на комплексния характер на несигурността са заимствани от Консолидираните годишни доклади за състоянието на вътрешния контрол в публичния сектор на република България⁴ за периода 2010 – 2016 година.
- 2. Стратегия и целеполагане.** В тази част от анкетата се изучават стратегическите документи, обуславящи оценката и управлението на риска в организациите на участниците. Тази част от въпросника е изградена от един въпрос.
- 3. Изпълнение.** Този раздел на въпросника изследва методиката на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Представени са въпроси свързани с технологията по оценката и управлението на риска в организациите на респондентите на анкетата. Те се изучават с помощта на седем въпроса.
- 4. Преглед и ревизия.** Изучава се обратната връзка на процесите свързани с оценката на риска и управлението му. Раздела е съставен от три твърдения, които би следвало да бъдат оценени от анкетираните. Те са заимствани от Консолидираните годишни доклади за състоянието на вътрешния контрол в публичния сектор на република България за периода 2010 – 2016 година.
- 5. Информация и комуникация.** Изследва информацията и комуникацията между ръководството и упълномощените от него лица осъществяващи оценка и управление на риска.

Третата насока е използваната скала при съставяне на въпросите. Прецизността на изследването, съчетана с необходимостта от разнообразна информация за изучавания обекта наложиха използване на т.нар. „Скала на

⁴Информационна система за финансово управление и контрол и вътрешен одит <http://fukvopublic.minfin.bg/NewsSearch.aspx?type=1> (01.03.2018 г.)

Ликърт“. Тя се отличава с точност и симетричност. А те определят полезността и качеството на изследователските резултати.

Статистическите методи са втората група способности използвани в настоящето изследване. Те намират приложението си в две направления.

Едното касае използваните статистически техники. Такива са централната тенденция и стандартното отклонение. Способите на централната тенденция позволяват ефективен анализ на получената информация и съставяне на изследователски заключения. Инструменти на този анализ са, средната, медианата и модата. Чрез стандартното отклонение се валидират значенията на техните стойности.

Второто намира израз в размера на статистическата извадка. Анкетата е изпратена до 158 разпоредители с бюджетни фондове. Попълнен въпросник са върнали 43 от тях. Така размера на извадката е в размер 27,22%.

6.Ограничения

Ограниченията пред изследването, представено в дисертационния труд са:

1.Обхвата на емпиричното изследване съдържа 43 организации от публичния сектор без предприятия и търговски дружества.

2.Проведеното анкетно проучване е анонимно.

3.Методики за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол на външни контролни институции са изключени от обхвата на разработката.

4. Разгледаната правна рамка е актуална към 31.12.2016 година.

7.Апробация

Откъси от настоящото научно изследване са публикувани в академични издания, които са актуализирани в реномирана научна база, като RePEc (Researched papers in Economics) . Също така са представяни и на научни форуми.

Въпросите свързани с методиката на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор имат своето значение. То произтича от позитивната връзка между доброто финансово управление и контрол и ефективното функциониране на администрацията в публичния сектор от една страна и методологията на оценката и управлението на риска от друга. В този смисъл проблемите изложени в него имат отношение към широк кръг потребители.

II. Структура на дисертационния труд

Дисертационния труд е съставен от увод, три глави, заключение, списък на използваната литература и приложения. Изложението съдържа 35 таблици, 4 фигури и 7 приложения. То е построено от следните компоненти:

Увод

Глава първа. Теоретични основи на риска

1. Исторически и етимологични аспекти на риска

1.1. Исторически аспекти на риска

1.2. Етимологични аспекти на риска

2. Съвременни концепции за риска

2.1. Психологически възгледи за риска

2.2. Рационални теории за риска

3. Финансово-контролни и правни аспекти на риска

3.1. Разбирания за риска на водещите професионални организации в областта на финансовата отчетност, управлението и контрола

3.2. Риск и вътрешен контрол

3.3. Правни аспекти на риска

4. Класификация на риска

Глава втора. Особенности на оценката и управлението на риска във вътрешния контрол на организациите от публичния сектор

1. Идейни насоки на оценката и управлението на риска

1.1. Теоретични концепции за оценката и управлението на риска

1.2. Принципи и функции на оценката и управлението на риска

2. Методически инструментариум за оценката и управлението на риска

2.1. Обзор на техниките за оценка на риска.

2.2. Преглед на моделите за управление на риска.

3. Оценка и управление на риска и класификация на контрол.

3.1. Видове контрол и оценка и управлението на риска

3.2. Форми на контрол и оценка и управление на риска

4. Характерни черти на оценката и управлението на риска в публичния сектор

4.1. Концептуални разбирания за публичния сектор

4.2. Научни насоки на разбиранията за публичното управление

4.3. Особенности на оценката и управлението на риска в публичния сектор

Глава Трета. Технологични аспекти на методиката за оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България

1. Преимущества и недостатъци на технологията за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.

1.1. Особенности на вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.

1.2. Анализ на преимуществата и недостатъците на методиката за оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.

2. Насоки за усъвършенстване на модела за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.

2.1. Методика на проведеното изследване.

2.2. Резултати от емпиричното проучване на методическите насоки на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.

Заключение

Използвана литература

Приложение

III. Кратко изложение на дисертационния труд

Увода разглежда, целите и задачите на разработката, обекта и нейния предмет. Представена е тезата на изследването и изследователските хипотези.

В глава първа – Теоретични основи на риска са представени концептуалните основи на риска. Разгледани са неговите исторически и етимологични аспекти. Изследвани са актуалните разбирания за неговата същност. Поставен е акцент върху финансово – контролните и правни аспекти на риска. Въз основа на преглед на класификацията на общия и финансовия риск е съставена авторова систематизация.

В т.1 Исторически и етимологични насоки на риска се обосновава комплексния характер на риска, чрез исторически и лексикален подход.

В т. 1.1. са засегнати въпросите за историческите насоки на риска. С помощта на аналитичен обзор на концепциите за несигурността в икономическата теория се достига до извод, че теоретичната категория „риск“ преминава като тънка червена линия в историята на икономическите изследвания. При класиците тя е неблагоприятна вероятност и препятствие пред навлизането в предприемачеството. За неокласиците рискът е неблагоприятно събитие, свързано и със застрахователната дейност. Кейнсианците от своя страна го изследват като неопределеност, а икономистите монетаристи го разглеждат като математическа величина с вероятностен характер. Тя е пряко свързана с

възвръщаемостта на направените инвестиции. В този ред на мисли можем да добавим и възгледите на икономистите психолози, според които рискът има неблагоприятен характер и може да се обясни със стремежа на хората да намалят загубите си. С други думи, от гледна точка на икономическата теория понятието „риск“ е събитие, което може да донесе както печалба, така и загуба. В съвременните научни изследвания то е наложено като алгебрична величина. Този факт разширява значително възможностите за неговото изучаване и разглеждането му в математически и иконометрични модели. Тъй като по този начин се създават условия за проверката и защита на хипотези, касаещи неговото проявление и същност.

В т. 1.2. са представени резултатите от изучаване на етимологичните значения на риска в българския, руския и английски езици. Направеният анализ на етимологичните значения на риска доказва неговото богато съдържание, което в българския и руския език е сходно. Съществува нюанс на различие спрямо значението на понятието в английския. Тук в неговата същност се влага и възможността за успех. С други думи, явленията и процесите, обозначавани с тази дума, са свързани с промяна, която има двойствен характер. Веднъж като заплаха и втори път като успех.

В т.2 Съвременни концепции за риска се представя идеята за двойствения подход при изследване на концептуалните му насоки в психологически и рационален аспект.

В т. 2.1. са представени психологическите идеи за риска. Може да се направи извод, че изучаването на концепциите, свързани с вземането на решения, разширяват разбирането за същността на риска. Това се дължи на факта, че те обогатяват неговото съдържание с предпоставките, които са го предизвикали и личностната реакция на тяхното проявление. В този смисъл обяснение за проявленията на риска може да се търси чрез балансиран подход, съчетаващ в себе си както факторите на средата, така и особеностите на субекта, определящ тяхната изява.

В заключение може да се твърди, че нерационалните идеи за същността на риска го представят като неопределеност и вероятност, възможност и опасност. Той е резултат от взаимодействието на личността и заобикалящата я среда.

В т. 2.2. а изследвани рационалните схващания за риска. Чрез литературен обзор може да се достигне до извода, че рационалните разбирания за риска поставят акцент върху неговото съществуване, независимо от личността или особеностите на индивида. Несигурността е метрирана величина. Този факт улеснява значително процеса по нейното изучаване. Учени, като Атанасов, Димитров и Аспарухова, разглеждат риска като научна изследователска и философска категория. Тя изгражда основата на научни направления, като

теория на вероятностите, теория на игрите и стохастичното моделиране. Други изследователи, в лицето на Дочев и Иванов, я поставят в контекста на числовата полезност и избора в условията на несигурност. Според Недялкова⁵ математическите разбирания за риска имат отношение към извеждане на оптимално надзорно решение по посока на факторите обуславящи контролната среда. От своя страна, изследователи, като Wilkis и Zimbelman и Bloomfield, използват математическите способности на теорията на игрите и стохастичното моделиране с цел изследване на риска в счетоводството, управлението и контрола. В този смисъл можем да твърдим, че представителите на рационалните идеи за риска го определят като фундаментална величина, определяща процеса по вземане на решения, която има двойствена природа. Тя носи в себе си както възможността за успех, така и вредата и неуспеха.

В т.3 „Финансово – контролните и правни аспекти на риска“ се използва специфичен подход за разкриване на неговата същност. На първо място се разглеждат дефинициите за риск на водещите професионални асоциации в областта на финансовата отчетност и одит. След което се изследват определенията за риск във водещите модели за вътрешен контрол и неговите правни аспекти.

В т.3.1. са представени концепциите за риска на водещите професионални организации в областта на финансовото отчитане, управление и контрол. След анализ на схващанията на Международната асоциация на счетоводителите (IFAC), Института на вътрешните одитори (The IIA), Асоциацията на привилегированите сертифицирани счетоводители (ACCA) и Института на управленските счетоводители (The IMA) се достигна до следния извода, че рискът според тях е събитие, засягащо организационните цели, което може да донесе печалба или загуба. Изборът за неговата реализация има съзнателен характер и се отличава с висока степен на значимост за учреждението. Това е причината, поради която неговото установяване, насочване и надзор има критично значение. Оттук и риск мениджмънтът е процес с важно управленско значение. А негови субекти могат да бъдат вътрешни одитори и професионалисти по вътрешно управление и контрол.

В т. 3.2. е изследвана връзката между риска и вътрешния контрол. Той включва подходите на Комитета на спонсорските организации (COSO), Модела Cobit за управление на информационните технологии, Критериите за контрол на сертифицираните професионални счетоводители на Канада, доклада „Търнбул“ за вътрешен контрол на Института на удостоените, сертифицирани

⁵ Недялкова, П. Математически методи за формулиране на крайното оптимално контролно решение. // Предизвикателствата пред счетоводството и контрола : Сборник доклади от научна конференция Варна, 1 - 2 окт. 2010. - Варна : Унив. изд. Наука и икономика, 2011, с. 335

счетоводители на Англия и Уелс и Френската комисия за контрол на финансовите пазари (AMF).

Може да се твърди, че според модела на Комитета на спонсорските организации (COSO) рискът е един от водещите компоненти на вътрешния контрол. Наличието на ясна концепция относно неговата същност, проявления и контрол върху тях способства за постигане на организационните цели. Аргумент за това е разбирането на същината на понятието. А именно обстоятелство, което възпрепятства постигането на фирмените цели. В този смисъл то е основа и водеща предпоставка за постигане на организационните цели и оптимизиране на ефективността и ефикасността на надзорните дейности. Изследването на модела за вътрешен контрол на COSO има комплексен характер. Това се дължи на разнообразието в стопанските дейности и техните особености, извършвани от публичните компании. Това е и причината, поради която неговата същност има разнообразен характер. Нещо повече, тя се утвърждава като изследователски обект, фактор, който има влияние върху доходността на капитала на публичните компании или стимул за по-добро представяне на служителите в една компания. Ето защо може да се твърди, че връзката „риск – вътрешен контрол“ е опосредствана от целите на организацията. Характерно за Интегрираната рамка за вътрешен контрол на COSO е широкото разбиране за организационната единица, нейната мисия и оперативни цели. Така и несигурността би имала комплексен характер, свързан както с възможностите, така и с опасностите, корелиращи с реализацията на нейните цели.

Концепцията Cobit представя разновидност на вътрешния контрол по отношение на информационните технологии. Така според някои автори съществува знак за равенство между „Интегрираната рамка за вътрешен контрол“ на COSO и идеята Cobit. Аргумент в полза на това твърдение е фактът, че „и двете концепции касаят оценката и подобряването на практиките по вътрешен контрол в рамките на ръководството на организацията“⁶. Нещо повече, надзорът върху процесите по създаване, пренос и съхранение на информация са нов етап от неговото развитие. Това твърдение може да бъде обосновано с факта, че контролните дейности са в синхрон с общественото и икономическо развитие. Последното се отличава с нарастваща роля и значение на информацията като ресурс за вземане на ефективни, ефикасни и икономични решения. По този начин познаването на модела Cobit се превръща в необходима компетенция за специалистите в областта на контрола и проектното управление. Той е инструмент от арсенала на финансовите мениджъри за борба срещу информационните рискове във финансовата отчетност. Неговото ефективно

⁶ Are COSO 2013 and COBIT 5 Compatible. <http://www.isaca.org/COBIT/focus/Pages/Are-COSO-2013-and-COBIT-5-Compatible.aspx>, (25.11.16).

приложение корелира пряко с оценката за стойността на компанията от нейните инвеститори. Така моделът Cobit представлява пример за връзката между риска и вътрешния контрол при информационните системи. Последните обединяват всички насоки на организационната дейност. Това е причината, поради която може да се твърди, че концепцията Cobit доказва универсалния характер на риска като изследователска и емпирична категория.

Според Института на удостоените счетоводители на Канада рискът е определен като първопричина за разработване на модела и негов съществен компонент. Той формира елемента „цел“ на критериите за контрол. Неговата същност е определена като възможност от неизползване на капацитета на организацията за достигане на нейните цели и провал във фирмените дейности по адаптация към промяната. Обръщайки се към връзката „риск – вътрешен контрол“, както и изхождайки от спецификата на модела *Co – Co*, би могло да се твърди, че концепцията за риск се характеризира с по-висока степен на приложимост. Това се дължи на факта, че в основата на модела е поставено значително по-широко разбиране за вътрешния контрол. Което отразява по-ясно и конкретно неговата същност. Разликата с COSO е обоснована от обстоятелството, че последният е изграден въз основа на изискванията на щатското законодателство в областта на финансовото оповестяване. Което стеснява до известна степен разбиранията за вътрешния контрол и риска, въз основа на който е построен.

Рискът според британския доклад за корпоративно ръководство е неотменна част от системата за вътрешен контрол на организацията. Определението за риск на комитета не се различава от това на комитета на спонсорските организации. А то е факт или обстоятелство, което заплашва постигането на фирмените цели. Нещо повече, в доклада е поставен акцент управленските насоки на релацията „вътрешен контрол – риск“. Така до известна степен документът надгражда концепцията за вътрешен контрол и риск на Комитета на спонсорските организации.

Рискът е поставен в основата на модела за вътрешен контрол на френския регулатор на финансовите пазари, означен с абревиатурата AMF. Разбирането за неговата същност е разгледано в контекста на общите принципи за управление на риска и вътрешния контрол. Може да се каже, че концепцията за риска на френския регулатор е един от основните моменти в практическото приложение на ръководството. Рискът е „заплаха или пропуснатата възможност. Той съдържа събитие, един или повече източника или обстоятелства“⁷. Така можем да твърдим, че несигурността според френския регулатор има двойствен характер.

⁷Risk management and internal control systems. Reference framework, AMF, Paris 2010. p.5

Тя носи както възможност за успех и прираст във фирмената стойност, така и загуба и спад в оценката на нейния капитал. В този смисъл има известна разлика в американските и френските разбирания за риска. Те са отражения до голяма степен на разликите между англосаксонските и европейските контролни системи. Характерните насоки на разбирането за риска на френския регулатор може да се разгледа в две насоки.

1. То е израз на спецификата на финансиране на бизнес процесите в континентална Европа. Те са свързани с висока степен на регулативен натиск върху участниците на капиталовите пазари. Това е причината рискът да се разглежда преди всичко в неговите негативни насоки. Така според Mitchell ⁸ френският регулатор оказва силен натиск върху капиталовите дружества, които са листвани на парижката фондова борса да разширят оповестяването на рисковите обстоятелства в своите отчети. Тази хипотеза показва основното различие между европейските и англосаксонските правни системи. А именно наличието на силен регулаторен и административен натиск при първите за сметка на пазарно въздействие чрез „невидимата ръка“ при вторите. Тази разлика произтича от ролята и значението на заинтересованите от финансовото докладване. Собствениците са заинтересовани от защита на техните интереси както от субектите на контрол, така и от регулативните институции.
2. Концепцията на френския регулатор на финансовите пазари възприема принципните насоки на рамката за вътрешен контрол на COSO. Френските специалисти са ограничили обхвата на регламента си само по отношение на изискванията във връзка с оповестяванията на публичните компании. По този начин и принципните насоки на риска са подчинени на особеностите на тяхното финансово отчитане. Така тезата на Briciua, Dnescua, Dnescub и Prozana⁹ намира косвено своето потвърждение. Тя е свързана с ключовото значение на вътрешния контрол за ефективното, ефикасното и икономичното постигане на организационните цели.

След като разгледахме разбирането за риска в най-разпространените модели за вътрешен контрол, можем да направим следното обобщение. Рискът е онзи фактор, който обуславя структурата, съдържанието и предназначението на изследваните концепции за вътрешен контрол. Разбирането за риска от

⁸ Mitchell, R. French regulator slams companies' efforts to detail risks. // Business Insurance, Vol. 41, №12, 3/19/2007, p. 17

⁹ Briciua, S., A. Dnescua, T. Dnescub, M. Prozana. A comparative study of well-established internal control models. // Procedia Economics and Finance, №15, 2014, p.209

финансово-контролна гледна точка има дуалистичен характер. Несигурността е факт или обстоятелство, което носи възможност за постигане на предварително поставените цели или опция за провал при тяхното преследване. Интерес представлява контекстът, в който различните концепции за вътрешен контрол представят риска. Той добавя такива нюанси към същността на понятието, който способстват неговото прецизно изследване. Така Комитетът на спонсорските организации изучава риска в рамките на измамното финансово отчитане. А оттук и рискът може да се свърже с качеството на информацията във финансовия отчет и т.нар. „информационни рискове“. В концепцията CobiT рискът се изследва в средата на информацията и технологиите по нейното създаване, обработване, пренасяне и унищожаване. В този смисъл несигурността произтича от процесите по притежаване, работа и съхраняване на информация. Канадският модел за вътрешен контрол добавя във възможностите на компанията, а французите прибавят регулативно въздействие, свързано с оповестяването на риска. От друга страна, англичаните поставят риска като един от водещите прерогативи на корпоративното ръководство и компетенция на ръководството.

В т. 3.3. са изследвани правните насоки на риска в областта на вътрешния финансов контрол. Те могат да се разгледат в две насоки. От едната страна са регулациите за риска в специализираните закони за вътрешен одит. А от другата са ролята и мястото на Централното Хармонизационно звено. Аргумент в полза на настоящия подход е факта, че последното има пряко отношение към методологията на вътрешния контрол и одит. А оценката и управлението на риска заемат значима роля в тях.

Може да се установи, че разбирането за риск залегнало в нормативните актове е изцяло в духа на концепцията за вътрешен контрол и несигурност на Комитета на спонсорските организации. В този смисъл би следвало да разграничим целите на една стопанска и публична организация. Търговското предприятие трябва да създава стойност за собствениците и акционерите си чрез положителния финансов резултат, който генерира. С други думи, целите на стопанското предприятие са свързани с ефективно, ефикасно и икономично използване на неговите ресурси. При публичните организации ефектът се измерва с добавената стойност, която те генерират за обществото в неговата цялост. Тя касае качеството на услугите, които то осъществява. В този смисъл цел на организациите от публичния сектор е ефективно, ефикасно и икономично осъществяване на предлаганите от тях услуги. А оттук и рисковете, пред които те са изправени, имат различен характер и влияние върху организациите и обществото. Дефиницията възприета в Закона за вътрешния одит в публичния сектор за риска е идентична с тази на Института на вътрешните одитори.

Правните аспекти на риска във вътрешния финансов контрол зависят от спецификата на регулацията му публичния сектор. Според нас надзорните дейности в организационен и системен смисъл би следвало да бъдат разграничени от тяхното методическо обезпечаване в публичния сектор. Така би било по-целесъобразно вторите да бъдат в рамките на компетенциите на МФ. Като аргумент в тази посока можем да посочим необходимостта от независимост на вътрешния одит. Би следвало той да бъде децентрализиран и разположен в структурата на разпоредителите с бюджетни кредити, като ръководителят на звеното по вътрешен одит е необходимо да отчита изпълнението на годишния одитен план пред одитен комитет, разположен на най-високото йерархично ниво в съответната организация.

В т.4 „Класификация на риска“ е разгледана систематизацията на общия и финансовия риск.

При подредбата на общия риск са разгледани концепциите на Димитрова, Славов и Брусева, Дегтярева и Габровски. Те могат да се обобщят в следните насоки:

Рискът е категория, която се отличава с универсален и интердисциплинарен характер. Доказателство за това са отличителните черти на риска. Те са изведени от Димитрова и Дегтярева.

- Според Димитрова¹⁰ отличителни черти на риска са опасност, рисковата експозиция, уязвимост, взаимна връзка и зависимост между неговите разновидности, информационен характер, разходи за риска, както и риск чувствителност.

- Според Дегтярева¹¹ характерни особености на риска са неговият негативен характер, спецификата в неговите проявления по отношение на дейността и обекта, които засяга, факторите, които го предизвикват, допустимостта и формите на неговите разновидности.

Рискът е многообразна категория. Тя има характер както на възможност, така и на заплаха. В този смисъл разбиранията на Славов, Брусева и Дегтярева могат да бъдат обект на критика. Аргумент в полза на тяхното оспорване е, че проявата на риска невинаги води до заплаха. Често пъти тя сочи слабите звена в даден бизнес процес. Това, от своя страна, създава възможности за тяхното премахване. А оттук и за оптимизация на дейността по посока на повишаване на нейната ефективност, ефикасност и икономичност. Аргумент в полза на това твърдение е концепцията за характерните черти на риска, формулирани от

¹⁰ Димитрова, Р. Вътрешният одит в системата на финансовия контрол и управлението на риска. Варна: Стено, 2014. с.109

¹¹ Дегтярева, О. Управление рискоми в международном бизнесе. Москва: Флинта, 2010. с.17

Димитрова. Авторът извежда като една от отличителните характеристики на риска уязвимостта.

Характерните особености на риска, съчетани с теоретичните и практико-приложни насоки на неговата класификация, могат да се използват като основа за подредба в проявленията на неговите разновидности. Така класификацията на риска може да се използва като аргумент в полза на тезата за неговия двойствен характер.

Таблица 1

Класификация на общия риск

№	Критерии	Видове риск	Коментар
1.	В зависимост от областта, в която се проявява	1.1. Риск в публичния сектор 1.2. Риск в реалния сектор 1.3. Риск в неправителствения сектор	Тази класификация на риска има практико-приложен характер. Тя способства създаването на методически инструментариум за неговата оценка и контрол. Това се дължи на факта, че отчита особеностите на областите, където се проявяват неговите разновидности
2.	В зависимост от еволюцията в разбираня за риска	2.1. Риск от промяна в разменната стойност на потребителските блага на пазара 2.2. Риск от вземане на неетично стопанско решение 2.3. Риск от банкрут 2.4. Несигурност от взаимодействие между пазарните сили	Появата и развитието на риска като икономическа категория се отличава с двойствен характер. Преобладаващата част от неговите разновидности представляват съчетание между

		<p>2.5. Риск от неефективна държавна намеса в икономиката</p> <p>2.6. Възможност за нерационално поведение при вземане на инвестиционни решения</p> <p>2.7. Неопределеност от възвръщаемостта на инвестицията</p>	<p>заплаха и възможност. Така те са израз на комплексния му характер</p>
3.	В зависимост от етимологичното значение на риска	<p>3.1. Риск, опасност</p> <p>3.2. Риск, несигурност</p> <p>3.3. Риск, възможност</p> <p>3.4. Риск, случайност</p>	<p>Езиковото значение на понятието „риск“ ни дава възможност да го разгледаме в няколко насоки. Такива са опасност, случайност и възможност</p>
4.	В зависимост от психологическите насоки на риска	<p>4.1. Поведенчески риск</p> <p>4.2. Познавателен риск</p> <p>4.3. Трудов риск</p> <p>4.4. Риск от личностни качества на индивида</p>	<p>Тази класификация на риска представя неговите разновидности като резултат от обмяна между личността и средата, където тя се намира</p>
5.	В зависимост от проявените форми на риска във вътрешния контрол	<p>1.1. Риск от опасно функциониране на организацията</p> <p>1.2. Възможност за достигане на организационните цели</p> <p>1.3. Риск от измамно финансово отчитане</p> <p>1.4. Риск от неразбиране на</p>	<p>Класификацията представя релацията между риска и вътрешния контрол. Тя отразява двойствения характер на несигурността. Възможността за достигане на организационните</p>

		<p>възможностите и опасностите пред организацията от ръководството</p> <p>1.5. Риск от срив в информационната система на организацията</p> <p>1.6. Риск от неизползване на организационния капацитет</p> <p>1.7. Риск от изграждане на системи за вътрешен контрол несъответстващи на средата</p>	<p>цели или пречките пред тяхната реализация</p>
6.	В зависимост от възможностите за измерване на риска	<p>6.1. Метрирани, количествени рискове</p> <p>6.2. Неметрирани, качествени рискове</p>	<p>Тази класификация на риска изхожда от методиката по оценка и управление на риска. Тя систематизира несигурността в зависимост от характера на нейните проявления и възможностите за контрол над тяхната поява и влияние</p>

Класификацията на финансовия риск е разгледана от гледище на концепциите на Димитрова, Славов и Брусева. Позитивите на техните позиции са свързани с високата степен на детайлизация на особеностите на финансовия риск. А негативите касаят разглеждането на последствията от финансовия риск в негативен аспект. Тази особеност произтича от разбиранията на Славов и Брусева за същината на риска и в частност на финансовия риск. Аргумент, който може да подкрепи това твърдение, е, че в социален и природен аспект не съществуват явления или процеси, които да имат еднообразен характер.

Позитивните страни на изложената класификация на финансовия риск, съчетана с концепцията за несигурността като двойствено събитие, създават възможност за систематизация на финансовия риск в насоки, които могат да бъдат представени с помощта на следната таблица.

Таблица 2

Класификация на финансовия риск

№	Критерии	Видове финансов риск	Коментар
1.	В зависимост от разновидностите на финансовия контрол, в който се проявява	1.1. Финансов риск във вътрешния финансов контрол 1.2. Финансов риск във външния финансов контрол	Появата на риска в различните разновидности на финансовия контрол доказва неговата комплексност. Това се дължи на факта, че последният е характерна особеност на контролната дейност
2.	В зависимост от последствията, които поражда	2.1. Финансов риск, пораждащ възможност 2.2. Финансов риск, пораждащ опасност	Последствията, които са резултат от проявлението на финансовия риск, са аргумент в полза на неговата двойственост. Така тя може да се изведе като негова характерна черта
3.	В зависимост от идентификацията му	3.1. Идентифициран финансов риск 3.2. Неидентифициран финансов риск	Идентификацията на риска е израз на същността му в две насоки. От една страна, връзка на несигурността и мисията и целите на организацията. От друга страна, е израз на отношението на

			ръководството към вътрешния финансов контрол в организацията
4.	В зависимост от показателите за оценка на финансовия риск	4.1. Финансов риск, оценен чрез влиянието му 4.2. финансов риск, оценен чрез вероятността за неговото настъпване 4.3. Финансов риск, оценен чрез влияние и вероятност	Оценката на финансовия риск е свързана с възможностите за въздействие върху неговите проявления. Така тя кореспондира с методическите насоки по неговата оценка и управление
5.	В зависимост от предприетата реакция на финансовия риск	5.1. Ограничен финансов риск 5.2. Прехвърлен финансов риск 5.3. Толериран финансов риск 5.4. Прекратен финансов риск	Представените критерии за класификация на риска разкриват неговата същност и влиянието му върху организационните цели. Те способстват разработването на ефективна методология за неговата оценка и управление
6.	В зависимост от съществуването на финансовия риск	6.1. Остатъчен риск 6.2. Прекратен риск	Представената класификация на риска е израз на разбирането на мениджмънта за неговата същност, както и на ефективността на предприетите дейности,

			свързани с реакцията на същността му
7.	В зависимост от периода на мониторинг на финансовия риск	7.1. Финансови рискове с текущ мониторинг 7.2. Финансови рискове със средносрочен мониторинг 7.3. Финансови рискове с дългосрочен мониторинг	Тази класификация на финансовия риск отчита неговата същност в най-голяма степен. Тя има своето значение при съставянето на методологията за неговата оценка и управление

Критическият анализ на дейностите по оценката и въздействието върху определена категория налагат изясняване на разбирането за нейната същност. Рискът е категория с широк и всеобхватен характер. Нейното изследване налага интердисциплинарен подход. Разбирането на същността и съдържанието на понятието „риск“ може да бъде обобщено с помощта на следната таблица.

Таблица 3

Разбирания за риска

№	Насока на разбирането за риск	Същност
1.	Историческа насока	Двойствена, метрирана величина. Възможност за печалба или стремеж на индивида да избегне загубата
2.	Етимологичен аспект	Обстоятелство, което носи вероятност от загуба или възможност за печалба
3.	Съвременни насоки на разбиранията за риска	
3.1.	<i>Рационални теории за риска</i>	Научно-философска категория, свързана с полезността от избора в условията на неопределеност

3.2.	<i>Психологически теории за риска</i>	Вероятност от печалба или загуба в зависимост от взаимодействието между личността и заобикалящата я среда
4.	Финансово-контролни насоки на риска	
4.1.	<i>Разбиране на професионалните организации за риска</i>	Събитие, което засяга целите на организацията
4.2.	<i>Модели за вътрешен контрол</i>	Вероятност от постигане или не на предварително поставените организационни цели
4.3.	<i>Правни насоки на риска</i>	Обстоятелство, което възпрепятства реализацията на организационните цели

На основата на информацията в таблицата можем да обобщим разбирането за риска в настоящето изследване по следния начин. Рискът е комплексна научна категория. Тя възниква и се развива в резултат на непрекъснатата обмяна между индивидите, техните групи и заобикалящата ги среда. В исторически и етимологически аспект тя съдържа в себе си както идеята за възможност, така и за заплаха. Иманентни на финансово-контролните насоки на риска са неговите проявления под формата на неблагоприятни обществени явления. Такива са измамите и злоупотребите. В юридически аспект рискът е всяка вероятност, която заплашва реализацията на фирмените цели. Така може да се твърди, че рискът е всяка възможност, свързана с организационните цели, която зависи от взаимодействието между индивидите, колективите и заобикалящата ги среда.

Глава втора е със заглавие **Особености на оценката и управлението на риска във вътрешния контрол на организациите от публичния сектор**. В рамките на втора глава от изложението са представени концептуалните основи на въпросите, свързани с оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Внимание е обърнато и на принципите на оценката и управлението на риска. А така също и функциите на риск мениджмънта. Изучени са и въпросите за връзката между класификацията на контрола и оценката и управлението на риска. Част от втората глава са и въпросите, свързани с връзката между оценката на риска и публичния сектор.

В т.1 Идеини насоки на оценката и управлението на риска са изследвани разбиранията за същността дейностите по оценка и управление на риска. Обобщена е дефиниция за управлението на риска. Анализирани са принципите и функциите на оценката и управлението на риска.

В т.1.1. са разгледани проблемите на оценката на риска. Те са представени, чрез обзор на позициите на български и чуждестранни автори. Такива са, Димитрова, Драганов, Брусева, А.С. Шапкин, В.А. Шапкин и Кудрявцев, Pickett, Maurinus de Pooter, Brian B. Allen и Paul Sobel. В резултат на проведеното теоретично изследване са достигна до следните изводи:

1. Оценката на риска е дейност, която е от ключово значение за управлението му. Той има методически и итеративен характер. Неговата същност може да се определи като разпознаване, изучаване и измерване на несигурността и някои нейни проявления. Това са онези рискове, създаващи заплахата или възможност за организационните цели. Представените концепции разглеждат неговото място в рамките на дейностите по управление на риска. Може да се твърди, че тази негова позиция е в ущърб на ефективността на контрола върху проявленията на риска. Дейностите по оценка на риска биха могли да бъдат онзи критерии, чието прилагане би ограничило обхвата на рисковете, свързани с организационната дейност. По този начин дейностите по управление на риска ще оптимизират своята ефективност.
2. Характерни черти на дейността по оценката на риска са, както се следва:
 - Пряко е обвързана с организационно-управленската дейност. Рисковете за организацията произтичат основно от стратегията на организацията. Последната, от своя страна, е свързана с процеса на целеполагане.
 - Има рационален характер. Последният намира израз в смисъла на дейностите по анализ на риска, насочен към постигане на организационната мисия и цели.
 - Съставен е от няколко етапа. Те са идентификация, анализ и преценка на риска.
 - Използва разнообразни средства. Според някои от специалистите оценката на риска има количествен характер¹². Според други метрификацията на несигурността има евристичен характер¹³. Разнообразния характер на риска налага използването на универсални средства за неговата оценка и управление. Ето защо при

¹² А.А. Кудрявцев, Х. Драганов.

¹³ Димитрова, Р., Шапкин, А.С., Шапкин, В.А.

оценката на риск би следвало да намерят място, както количествени така и качествени способности.

- Оценката на риска има, както познавателен, така и информационен характер. Последствията от нейното прилагане на практика добавя стойност по отношение на спецификата на бизнес процесите, развиващи се в организацията;
- Има характер на иманентна черта на дейностите по контрол върху неговите проявления. В този смисъл нейното значение е от изключителна важност. Разбирането на дейностите по анализа на риска предполага техния резултат.

Извършен е обзор на теорията на управлението на риска. Изучаването на концепциите на Ненов, Димитрова, Иванов, Брусева, Horcher, Pickett, Gghita, Peres, Кудрявцев, Шапкин, Тихомиров и Тихомирова създаде възможности за обобщения в три насоки. Те са:

Първата насока касае съвременните концепции за управлението на риска в националната литература. Те го разглеждат, като организационно, управленски дейности насочени към преодоляване на последствията от несигурността. Под несигурност се разбира възвръщаемостта на инвестицията или факт и обстоятелство, което възпрепятства изпълнението на организационните цели.

Характерни негови черти са:

- Има характер на изследователски обект, с висока степен на актуалност както в публичния, така и в реалния сектор. Той е иманентно присъщ за вътрешния финансов контрол.
- Съществува пряка връзка между управлението на несигурността и класификацията на факторите, които я пораждаат.
- Ефективно средство за надзор върху несигурността в съвременния вътрешен финансов контрол е вътрешният одит.
- Непрекъснат характер на дейностите, свързани с контрола върху несигурността.
- Ефективността на процеса се определя от възможностите на организацията да се справи с последствията от несигурността. Те намират израз в т.нар. „риск апетит“.

Втората е свързана с теоретичните насоки на риск мениджмънта в съвременната руска литература. Там липсва единно становище. Единомислие има само по въпросите, свързани с познавателния характер на дейността по управление на риска. Нещо повече, изследваните автори го обособяват в ролята на самостоятелна предметна област на управленските науки. Те конкретизират неговия обхват в микроикономически план. Липсва единство във връзка с отношението между оценката и управлението на риска. В този смисъл Кудрявцев

обособява самостоятелно оценката от управлението на риска, а Тихомиров и Шапкин ги разглеждат като едно цяло. Посочените концептуални различия могат да бъдат аргументирани с липсата на пазарни традиции в руската икономика.

Третото направление е свързано с въпросите за управлението на риска в англоезичната литература. Те могат да се представят в следните насоки:

- Управлението на риска се характеризира с непрекъснатост. Постоянният характер на възпроизводствения процес, както и итеративния характер на финансовите насоки на несигурността, придават такъв характер и на процеса по оценка и управление на финансовите рискове.
- Контролът над несигурността би следвало да създава възможности на организацията да се подготви за негативните последствия от нейното настъпване.
- Характерна черта на управлението на риска е разглеждането му като инструмент за планиране и гъвкаво постигане на организационните цели и оптимизиране на организационната ефективност.
- Ключова област в оценката и управлението на риска е финансовото отчитане. Може да се твърди, че финансовата отчетност е един от най-важните информационни източници на финансовата несигурност и нейното влияние върху фирмената дейност.

Анализът на научноизследователските насоки на управлението на риска и характерните му черти способстват обобщаване на дефиниция относно неговата същност за целите на настоящето изследване. Така може да определим последното като процес с управленски, непрекъснат и динамичен характер. Той е насочен към разпознаване и преценка на несигурността и създаване на стратегия за отбягване на последствията от нейното настъпване в рамките на риск апетита и риск културата в организацията. Неговото съществуване и протичане е обосновано от мисията на организацията и създаване на разумна увереност, че последната ще бъде реализирана. Съществена роля в процеса на управлението на риска заема и обучението на фирмения персонал по отношение на несигурността.

В т. 1.2. обект на изследване са въпросите за принципите и функциите на оценката и управлението на риска.

Анализа на позициите на Ненов, Драганов, Славов и Брусева, А. С. Шапкин, В. А. Шапкин, Н. П. Тихомиров, Т. М. Тихомирова и А.А. Кудрявцев може да се обобщи в две насоки.

Първата група от изследователи ги разглеждат в микроикономическа насока. А именно през призмата на организационната единица. Според тях те са методически инструментариум за контрол и реакция на последствията от несигурността. Това се дължи на факта, че с тяхна помощ се съставя стратегията

за оценка и управление на риска на организацията. Тази позиция за правилата на оценката и управлението на риска може да бъде възприета. Аргумент в полза на това твърдение може да е фактът, че всяко учреждение има своя мисия и цели, а оттук различни фактори, които обуславят тяхното постигане. Тази концепция се подкрепя от Ненов, Брусева, Драганов и Славов.

Втората група изследователи разглеждат принципите на оценката и управлението на риска в контекста на решимостта на ръководството в условията на несигурност. Тук спецификата и особеностите на организацията имат своето по-слабо влияние. Тъй като процесът на вземане на решение и неговите проявления имат универсален характер. Това е и причината, поради която Шапкин разглежда правилата за оценката и управлението на риска като евристички, свързани с вземане на решение в условията на несигурност. С други думи, тази позиция има философски характер и кореспондира в по-голяма степен със спецификата на риска като изследователска и емпирична категория. Ето защо концепцията на Шапкин, Тихомиров и Кудрявцев може да бъде възприета.

В т.2. Методически инструментариум за оценката и управлението на риска са представени някои техники и модели за управление на риска.

В т.2.1. е извършен обзор на количествени и качествени техники за оценка на риска. Такива са, въпросници, SWOT анализ, „What if“ анализ, ситуационен подход, способ Монте Карло, дърво на решенията и риск матрици. В приложения №№ 4 и 5 към разработката са обобщени резултатите от библиографския обзор. Изложението на дисертационния труд съдържа изводите от него. Те могат да се обобщят в следните направления.

Като извод се налага, че описателните техники за оценката на риска имат своето значение за анализ и изучаване на неговите проявления. Можем да твърдим, че те създават условия за ясно разпознаване и анализ на проявленията на несигурността и свързани с организационната дейност. Способът на въпросниците и What if анализа способстват обобщаване на рисковите организационни фактори. От друга страна, SWOT анализа и ситуационният метод дават възможност за изучаване на връзката между възможностите и заплахите от средата, където функционира организацията. Въпреки това познавателните възможности на качествените техники за оценка на риска са ограничени от субективността на поставените в различните анкетни форми въпроси. Това се дължи на факта, че ефективното идентифициране и анализ на риска налагат висока професионална и приложна квалификация. Би било възможно да се добави и високата стойност, свързана с тяхното приложение. Ефективната оценка на риска налага прилагането на описателни техники от специалисти в областта на оценката и управлението на риска, което е свързано и с високи административни и времеви разходи.

Твърдението, че оценката на риска с помощта на количествени инструменти има своето място във вътрешния контрол в публичния сектор не е лишено от основания. Използваните техники би следвало да бъдат подбрани, както с оглед на измерителите на финансовия риск, характерен за вътрешния контрол в публичния сектор, така и въз основа на функционалната компетентност на служителите. Представянето на резултатите от анализа на проявленията на несигурността е предпоставка за вземане на ефективни управленски решения. А последните са онзи аргумент, който позволява добавяне на стойност на дейността по вътрешен контрол в мисията на организацията.

В т.2.2. са представени резултатите от изучаването на моделите за управление на риска, ERM на COSO, Моделите за оценка на зрелостта и VaR. Техните характерни черти са представени в Приложение № 6. Информацията от него може да се систематизира в следните насоки.

1. Модела ERM за управление на риска на Комитета на спонсорските организации има следните характерни черти:

- Ключова роля по приложение на рамката ERM в организацията имат вътрешните одитори. Те са онези, които го използват за инструмент за контрол върху различните проявления на несигурността. В този смисъл тенденцията на разширяване обхвата на рамката по посока стратегическото планиране на организационната дейност има както предимствата, така и недостатъците си.
- Всеобщото управление на риска не би следвало да се разглежда като тотален контрол върху несигурността. Последното поставя под въпрос ефективността, ефикасността и икономичността на риск мениджмънта.
- Използването на ERM добавя стойност във функционирането на компанията. Възниква въпросът за връзката между функционирането на публичния сектор и влиянието на приложението на концепцията върху него. Може да се твърди, че поради спецификата на последния измерването на такава връзка може да бъде предмет на самостоятелно изследване. Аргумент в полза на настоящето твърдение е значимият характер на тази корелация. Цел на настоящето изложение е да обобщи характерните черти на подхода за управление на риска ERM. В този смисъл конкретните оценки на неговата ефективност нямат място в него.
- Концепцията за всеобщо управление на риска има характера на поливалентен подход за управление и влияние над различните проявления на несигурността. Неговото значение се дължи на характерните му черти. Всяка организация има мисия и цели. Следователно възможностите за идентификация на онези факти и обстоятелства, които възпрепятстват

тяхната реализация са неограничени. Това, от своя страна, създава условия за анализ на влиянието на последните върху организационната дейност.

- В идеята за всеобщото управление на риска е заложено характерно разбиране за риска, което изгражда нейната основа. Актуалните промени в структурата на подхода изучават несигурността в рамките на всички бизнес процеси, които изграждат дейността на организацията. От друга страна, рискът като категория се отличава с всеобхватност и широта. В този смисъл колкото по-универсално е разбирането за риска в даден подход за надзор върху неговите проявления, толкова по-ефективно е и неговото използване.
- Изучавайки рамката ERM на COSO, би следвало да отчетем и ролята на вътрешните одитори за нейното приложение. Притежавайки висока професионална квалификация, съчетана с познанията на организационната дейност, тяхната роля е от изключителна важност. Те са онзи субект, който би следвало да обучи служителите на организацията по всички въпроси, свързани с нейното използване. От друга страна, те би следвало да подпомогнат ръководството да идентифицира и въздейства върху онези фактори, които оказват съществено влияние върху функционирането на организацията. Може да се отбележи, че тази характерна черта на концепцията я прави лесно приложима във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Аргумент в полза на това твърдение е фактът, че специалистите по вътрешен одит в публичния сектор имат квалификация, отговаряща на международно признати стандарти.

2. Моделът за оценка на зрелостта намира своята употреба при съставянето на програма за контрол над рисковете в организацията. Неговите водещи преимущества позволяват ефективен надзор върху проявленията на несигурността, тъй като отчитат сложния характер на риска. От друга страна, фактори, като културата по отношение на несигурността, уменията и квалификацията на специалистите в областта на риска, трудно могат да бъдат обобщени чрез числови показатели. Докато моделът за оценка на зрелостта има иконометричен характер. Така неговият обхват се стеснява.

3. Може да се обобщи, че моделът за оценка на риска „VaR“ е отлична методика за управление на инвестиционния риск. Неговите преимущества, способстват широкото му разпространение и употреба, но пречат за ефективното му приложение в организационното управление и вътрешния финансов контрол. Използването на идеята за контрол върху проявленията на несигурността чрез минали нейни форми е в противовес на динамиката на стопанското и икономическото развитие. Така, ако инвестиционното банкиране съществува чрез стойностните и математически измерители, организационното

поведение невинаги може да се измери с тяхна помощ. Ето защо ефективният риск мениджмънт налага използване на оптимална комбинация от математически и описателни методи за управление на риска.

В т.3 Оценка и управление на риска и класификация на контрола е осъществена връзка между някои моменти от теорията в областта на финансовия контрол и дейностите по оценка и управление на риска. Тя е развита в две насоки. Те са видове и форми на контрола.

В т.3.1. е разгледана връзката между видовете на контрола и оценката и управлението на риска. Чрез аналитичен обзор на позициите на Атанасов и колектив, Томов и Крумов, професор Донев и колектив, професор Динев, Белобжецкий и Пугачев се достигна до следните изводи.

- Класификацията на контрола на Атанасов, Павлов и Ангелов представя контролната функция в условията на централизирана, планова икономическа форма. Тя разглежда както икономическите проявления на контролните отношения, така и техните обществени насоки. Тук търсенето на връзка между оценката, управлението на риска и контролните разновидности не би следвало да се търси. Аргумент в полза на това твърдение са както социално-икономическите условия, в които то е дефинирано, така и еволюцията на оценката и управлението на риска. Това е и неин основен недостатък. При тази класификация вътрешният контрол е разгледан в обществен порядък. Поради това нейният обхват се доближава до предмета и обекта на настоящето изследване. Може да се отбележи и обстоятелството, че голям част от критериите, представени в настоящата систематизация, присъстват в останалите. Поради което твърдим, че тя може да бъде представена като първообраз на останалите контролни класификации.
- Подредбата на контрола по Томов и Крумов се различава от предходната в две направления. От една страна, тя се отличава с по-висока степен на актуалност. А от друга, съдържа нови критерии. Появяват се контрол за законосъобразност и целесъобразност. Те имат управленски аспект. Насочени са по посока на въздействие върху субекта за постигане на неговите цели. Може да се твърди, че този тип контрол е предвестник на тезата за ефективност, ефикасност и икономичност на операциите. Вътрешният контрол е разгледан като такъв, при който субектът е в рамките на под контролния обект. При тази контролна класификация оценката и управлението на риска имат своето съществено място. Това се дължи на два факта. Първият е свързан с управленския характер на нейната същност. Така чрез вътрешния контрол би следвало да се търси постигане на

организационните цели. Вторият факт, обуславящ връзката между оценката, управлението на риска и разглежданата контролна класификация, е контролът за целесъобразност. Той опосредства директно връзката с организационната мисия и цел.

- Контролната систематизация на проф. Донев, Димитрова и Герджиков се отличава със съществена широта в разбиранията за проявленията на контрола. Те са както инструмент на неговата социална, икономическа и управленска същност, така и инструмент за когнитивното му изучаване. Връзката с оценката и управлението на риска може да се представи на няколко равнища. Те са управленско, икономическо и социално. По разбирането за корелацията между управленските насоки на оценката и управлението на риска авторите не се различават от Томов и Крумов. В стопански аспект оценката и управлението на риска са характерен белег на вътрешния контрол. Това се дължи на факта, че разбирането на авторите за икономическата същност е свързано с притежаваната собственост. Интерес представлява и концепцията на К. Донев, Р. Димитрова, Ж. Герджиков за същността на вътрешния контрол. Според тях последният предполага „трайна връзка“¹⁴ между субекта и обекта на контрол. Такава може да е „органите за неговото провеждане участват в ръководството или създаването на под контролните обекти“¹⁵. В този смисъл вътрешният финансов контрол в публичния сектор би следвало да бъде осъществяван от субекти в рамките на обществената организация.
- Класификацията на контрола по проф. Динев поставя акцент върху социалните му аспекти. В този смисъл оценката и управлението на риска се разглежда основно, като обществен процес. Може да се отбележи, че вътрешният контрол в публичния сектор съдържа социален елемент. Това се дължи на факта, че той е взаимоотношение между обект и субект. В този смисъл и процеса на оценката също има обществен характер. Нещо повече тя би била насочена към постигане на целите на контролното въздействие.
- Систематизацията на контрола по Белобжецкий разглежда проявленията на контрола в обществено-политически аспект. Той е функция на държавното управление. Така изучаването на надзорните дейности се отличава с известна степен на ограниченост, в сравнение с разгледаните по-нагоре в настоящето изложение класификации. Това е

¹⁴ Донев, К., Р. Димитрова, Ж. Герджиков. Теория на финансовия контрол. Варна: Наука и икономика, 2010. с. 90

¹⁵ Пак там.

обусловено от спецификата на социалните условия, в чиито рамки са изучавани контролните разновидности. Аргумент в полза на тезата за връзката между тях и класификацията на контрола е и названието на критерия, според който последният може да бъде определен като вътрешностопански, ведомствен и извънведомствен. Това е в зависимост от субекта на контролното отношение. В този смисъл вътрешният финансов контрол заема ключова роля в класифицирането на контрола. Той би следвало да се разглежда като израз на стопанската самостоятелност на отчетната единица. Нещо повече, Белобжецкий поставя акцент върху финансово-отчетническия характер на последния. А от друга страна, разширява кръга от субекти, упражняващи го. Вземайки под внимание факта, че към момента на съставяне на изучаваната класификация в Русия липсва частна собственост, може да се твърди, че вътрешният контрол съдържа в себе си контролни обекти от общественения сектор. Обосновано би било и друго твърдение в този ред на мисли. А именно широкият спектър на факторите, които пораждаат несигурност за контролния обект. То произтича от широтата в разбиранията на руския изследовател относно спецификата на вътрешния контрол. Така актуалността и значението на оценката и управлението на риска нараства значително.

- Пугачев разглежда неговите разновидности от микроикономическа гледна точка. Според автора вътрешният контрол има характер на обратна информационна връзка. А оценката и управлението на риска са също дейност от управленски характер. Така съществува релация между двете. А именно контролът над несигурността способства ефективността на съответното информационно въздействие, а оттук и постигането на целите и мисията на фирмата.

В т.3.2. е представена връзката между оценката и управлението на риска и формите на контрола. Резултатите от анализа на позициите на Атанасов и колектив, Томов и Крумов, професор Донеv и колектив, професор Динев и Белобжецкий може да се обобщи в две направления.

1. Първото е свързано с връзката между формите на контрола и оценката и управлението на риска, като обекти на теорията на финансовия контрол. Те се намират в определена взаимна връзка. Тя е определена от спецификата на средата, където се развиват.
2. Второто е свързано с хипотезата за свързващия характер на оценката и управлението на риска между бъдещето на контролните форми и ефективността на контрола.

В т.4 Характерни черти на оценката и управлението на риска в публичния сектор са представени проявенията на оценката и управлението на риска в публичния сектор. Изведена е дефиниция за публичния сектор за целите на разработката.

В т.4.1. са представени резултатите от анализа на концептуалните насоки на публичния сектор. С помощта на обзор на идеите на Конакчиев, проф. Коцев и колектив, Благойчева, Статов и колектив, Велушев, Иванов, Liliana и Marius, Tantardini, Guo и Ganupati и Clark достигнахме до изводи, които могат да се обобщят в две насоки.

1. Публичният сектор е един от елементите на макроикономическата структура. Той представлява съвкупност от институциите на изпълнителната власт и апарата за изпълнение на държавните, икономически функции. В структурен аспект към неговото съдържание може да прибавим и търговските дружества със значително държавно или общинско участие. Често пъти те са инструмент за упражняване на политики в интерес на общността. Може да се твърди, че съществена роля във функционирането на общественения сектор има контролът върху ефективността, ефикасността и икономичността на разпределението на финансовите и материални ресурси.

2. Той съдържа всички участници в обществения и икономически живот. Тяхната дейност подлежи на администриране от правителството, чрез държавния бюджет. Те създават или доставят публични блага, които не могат да бъдат произведени от останалата част на икономиката и се намират в постоянен контакт с местните общности.

След като разгледахме концептуалните разбирания за публичния сектор можем да формулираме дефиниция за целите на настоящето дисертационно изследване. А именно публичния сектор е онази част от националната икономическа система, която съдържа институциите на държавната власт и предприятията със значително държавно и общинско участие, която се характеризира със силно изявен социален характер. Последния намира израз в производството и доставката на публични блага за задоволяване на обществените потребности. Неговите представители се финансират, чрез бюджетни субсидии и са обект на силно регулиран вътрешен контрол. Така оценката и управлението на риска в предприятията от публичния сектор се отличава със стратегическо значение. Това се дължи, както на ролята на вътрешния контрол за функционирането им, така и на механизмите на тяхното финансиране с обществени средства.

В т.4.2. са анализирани концепциите на Христов, Добрев, Андреева и колектив, Арабаджийски, Clark и Hong за публичното ръководство. Техния обзор може да бъде обобщен в два аспекта.

1. Публичното ръководство е процес, който е насочен към създаване на публични блага, протичащ както на правителствено, така и на местно равнище. Негови инструменти са публичната и държавната администрация. Спецификата и особености на публичното управление са отражение на характеристиките на обществения сектор. Съществен проблем пред публичното управление и сектор е ефективността на процесите по създаване на социални блага.
2. Разбирането за общественото ръководство като инструмент на процеса по ефективно, ефикасно и икономично създаване на публични блага придобива все по-ясни контури. В неговата основа би следвало да бъдат поставени средствата и инструментите на доброто финансово управление и контрол. Тяхното осъществяване би следвало да бъде опосредствано от техники и способности, използвани и в корпоративния сектор.

В т.4.3. са обобщени характерните черти на оценката и управлението на риска в публичния сектор. Те могат да се представят в три насоки.

1. Оценката и управлението на риска е елемент от съществено значение за вътрешния контрол в публичния сектор. В този смисъл може да се твърди, че той е израз на управленското разбиране за контрола като управленска функция. Тази негова особеност произтича до голяма степен от ръководния характер на процеса по оценка и управление на риска.

2. Оценката и управлението на риска водят до оптимално функциониране на всяка организация. Тази дейност способства разпознаване на заплахите и възможностите пред публичната организация и постигане на нейните оперативни и стратегически цели.

3. Значението на дейността по оценката и управлението на риска налага специфични изисквания към кадровия и административен капацитет на звената, които го осъществяват. Особените знания и умения, необходими за осъществяване на процеса, налагат наличие на управленска воля за изграждане на специалисти в областта.

4. Основното направление на оценката и управлението на риска в публичния сектор е ефективното, ефикасното и икономичното разходване на обществените фондове.

Глава трета е със заглавие **Технологични аспекти на методиката за оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България.** Тук са дадени насоки за усъвършенстване на препоръчителния подход за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Те са логичен резултат от представяне на методическия инструментариум на оценката и управлението на

риска и анализ на преимуществата и недостатъците на възприетия подход за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол на публичния сектор у нас.

В т.1 са представени преимуществата и недостатъците на препоръчителния подход за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Разкрити са особеностите на вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Изведени са насоки за усъвършенстване на препоръчителната методика.

В т.1.1. са изложени характерните черти на вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България. Те са изведени, чрез сравнение между методологичните характеристики на неговите компоненти и тяхното практико – приложно проявление. Последното може да се разгледа в две направления. Те са, данните от самооценките на компонентите на вътрешния контрол от докладите за състоянието на вътрешния контрол в публичния сектор и резултатите от проведеното емпирично изследване. Въз основа на анализа им може да се твърди, че характерните черти на вътрешния финансов контрол публичния сектор в нашата страна са свързани с липсата на кадрови ресурс за неговото осъществяване, подценяване на оценката на риска при съставяне на плановете за контролна дейност, отсъствие на надзор върху дадените препоръки от контролните субекти, както и добра комуникация между ръководствата и вътрешните одитори. Като причина за тях може да се посочи липсата на традиции у нас свързани със съвременното публично ръководство а така също и някой социално – психологически особености. Така посочените особености имат своето влияние върху практическите проявления на методиката за оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол.

В т.1.2. са представени позитивните и негативните насоки на препоръчителната методика за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Процеса на изследване преминава през следните етапи. Те са, изследване на емпиричните проявления на концептуалните им характеристики, техните методически аспекти, както и връзката им със Системите за финансово управление и контрол във вътрешния финансов контрол в публичния сектор.

Изучаването на емпиричните характеристики на оценката и управлението на риска протича, чрез съпоставка теоретичните изводи относно характерните му черти и тяхното практико – приложно проявление. Резултатите от анализа през този етап могат да бъдат систематизирани в три направления. Те са.

1. Проведеното анкетно проучване потвърди административно – управленския характер на дейностите по оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор на Република България. Този

факт носи, както преимущества, така и недостатъци на препоръчителната методика за управление на риска. Преимуществовата са свързани с възможностите за въздействие от мениджмънта върху проявленията на несигурността. Недостатъците свързани със системата за делегиране на правомощия.

2. Неразбирането на техниката на оценката на риска, както и формалното прилагане на препоръчителната методика е пречка за ефикасното функциониране на организациите в публичния сектор.

3. Подценява се ролята и значението на кадровия ресурс в областта на вътрешния финансов контрол и оценката и управлението на риска в частност.

Методическия анализ на използваните техники в препоръчителната методика за оценка и управление на риска е построен въз основа на концептуалните изводи относно характерните черти на техниките за оценка на риска и моделите за неговото управление във втора глава на разработката. Въз основа на анализа се установи, че методическите предимства на препоръчителния подход за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор са неговата универсалност, експертност и унифицираното му използване. Тези негови предимства са предпоставка за нарастване на ефективността, ефикасността и икономичността в публичния сектор. Недостатъците на прилаганата методика се свързват с нейната едностранчивост, сложност и неразбиране на дейностите по оценка на риска, както и липсата на обективност а така също и невъзможност за въздействие над рисковите с преобладаващ числов характер. Последните намаляват добавената стойност на процесите по оценка и управление на риска.

Последния етап от настоящото изучаване е свързан с изследване на позитивите и негативите свързани с управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор у нас. Информационен източник на изучаването са Консолидираните годишни доклади за състоянието на вътрешния контрол в публичния сектор на Република България¹⁶. Изучавания период обхваща 2010 – 2016 година. Управлението на риска е процес от критично значение за организациите в публичния сектор. То кореспондира пряко с възможностите за постигане на техните мисия и цели. Положителните тенденции в неговото осъществяване са свързани с осъзнаване на логиката и характерните черти на процеса. Прилаганата методика за управление на риска във вътрешния контрол в публичния сектор притежава и редица недостатъци. Те са свързани с висока степен на бюрократизиране и превръщане на дейността по документиране

¹⁶ Информационна система за финансово управление и контрол и вътрешен одит <http://fukvopublic.minfin.bg/NewsSearch.aspx?type=1> (01.03.2018 г.)

на управление на риска в административна тежест. Непоследователно и неефективно прилагане на препоръчителната методология.

Така изследването на концептуалните, методическите и вътрешно контролните насоки препоръчителната методика за управление на риска създава възможности за обобщаване на нейните преимущества и недостатъци в три направления.

1. Изучаването на практико – приложните проявления на оценката и управлението на риска създаде възможност за използване на изведените теоретични обобщения във втора глава на настоящето изследване, като средство за проверка на преимуществата и недостатъците на препоръчителната методика. Като позитив може да се посочи разбиранята на участниците в емпиричното проучване относно принципите съставлящи основата на оценката и управлението на риска в публичния сектор. Като негатив могат да се изброят, повърхностно разбиране за концептуалните насоки на риска, липсата на ясна представа за оценката и управлението на риска, както и отсъствието на отношение от страна на публичните мениджъри към специалистите в областта на вътрешния контрол, оценката и управлението на риска.
2. Констатираните преимущества и слабости на препоръчителната методика намират своето логично продължение в техниките, който тя предписва за анализ на риска. Те са, са брейнсторминг, контролни листи и анализ на риска, чрез вероятност и влияние. Така ефективността, ефикасността и икономичността, като фундаментални принципи на оценката и риск мениджмънта са резултат от централизиран и хармонизиран подход на препоръчителната методика. Сложността на възприетия подход за риск оценка, както и нейното отсъствие в някои от бюджетните разпоредители е отражение на отсъствието на ясна представа за несигурността и дейностите по анализ и контрол на нейните проявления.
3. Силните и слаби страни на използваната методика намират израз в СФУК на бюджетните разпоредители. В този смисъл липсата на оценка на риска води до загуба на системност в подновяването на риск регистрите, несъответствие с оперативното целеполагане а в някои от бюджетните разпоредители и цялостна липса на риск анализ във вътрешния им финансов контрол.

В т.2 са представени резултатите от проведеното анкетно проучване на методическите аспекти на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в Република България. Изведена е методиката на изследването а така също и непосредствените резултати от неговото изпълнение.

В т.2.1. е характеризирана методиката на направеното изследване. Тя съчетава социологически и статистически способности. Социологическите са свързани с названието и съдържанието на анкетата, логическата структура на изследването и избора на скала за представяне на анкетните въпроси. Статистическите способности, касаят използваните техники за обработката на резултатите и размера на извадката.

В т.2.2. са представени резултатите от проведеното анкетно проучване. Те могат да се систематизират по раздели на въпросника.

Анализа на раздел „А“ от анкетната форма за изследване на методическите насоки на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол на публичния сектор позволява извеждането на някои позитивни и негативни страни на прилаганата методика.

Позитивите касаят комплексност и технологичността в разбиранията за риска на респондентите. Силна страна е факта, че в основата на методиката са поставени принципите на ефективност и ефикасност, същественост, свобода в действията на вътрешния одит и диверсификация на риск – получателите. А така също и нейното предназначение. То е насочено към подпомагане на организационното управление, организационната ефективност, документирането и систематизацията на рисковете стоящи пред учреждението. Проблемите пред препоръчителната методика за управление на риска във вътрешния контрол на публичния сектор са свързани с нейното формално прилагане и липсата на специалисти, които да я използват.

Резултатите от анализа на раздел „А“ от въпросника са предпоставка за формулиране на насоки за подобряване на използваната методика за управление на риска във вътрешния контрол и неговите разновидности в публичния сектор. Оптимизирането на настоящия подход може да намери израз в засилване на позитивните черти на използваната методика и елиминиране на негативните.

Подобряването на позитивните насоки на използваната методика за управление на риска може да се търси в оптимизиране на контролното въздействие върху съществените рискове във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Направленията в които би могло да се осъществи то са:

- Увеличаване на обхвата на предварителния контрол. Би следвало да се постигне чрез разширяване на компетентността на финансовите контрольори работещи в публичния сектор;
- По – широко използване на способите за фактически контрол особено що се касае до реализацията на проекти финансирани от ЕС;
- Разработване на контролни методики за надзор върху дейностите свързани с публично договаряне и обществени поръчки. Те би следвало да бъдат

съобразени със спецификата на публичната организация, където се прилагат;

- Въвеждане на граждански контрол. Последния би бил ефективен информационен източник на допусканите слабости и нередности. По този начин би допринесъл за увеличаване на ефективността на дейностите по оценка и управление на риска.

Намаляването на въздействието и отстраняването на констатираните негативни насоки на текущата методология по управление на риска може да се постигне, чрез действия в няколко насоки. Те са:

- Отстраняването на формалното прилагане на изискванията на препоръчителния подход за управление на риска би могло да се постигне с дейности в две насоки. Те са свързани с обучение на ръководителите в публичния сектор по въпросите на оценката и управлението на риска. Обучаващи биха могли да бъдат, водещите професионални организации в областта на вътрешния и независимия одит. А така също и външни контролни субекти в лицето на Сметната палата или Агенцията за държавна финансова инспекция по въпроси от тяхната компетентност. По този начин публичните мениджъри биха могли да упражняват надзор за ефективното изпълнение на делегираните от тях правомощия в областта на вътрешния контрол и оценката и управлението на риска в частност. Втората насока е свързана с обществена отчетност относно дейностите по изпълнение на възприетата стратегия за управление на риска.
- Решение на въпросите свързани с кадровото обезпечаване на дейностите в свързани с управление на риска е възможно да се търси в две посоки. Едната е свързана с популяризиране на дейностите в областта на външния и вътрешен контрол в средите на учащите се в средните и висши икономически училища у нас. То би следвало да се случи, чрез взаимодействие между министерствата на финансите, образованието, професионалните организации в областта на вътрешния и независимия одит и учебните заведения в нашата страна. Втората насока е свързана с прилагане на различни мерки за материално и кариерно стимулиране на вътрешните одитори, които изпълняват дейностите по оценката и управлението на риска. А така също и на препоръчителната методика за оценка и управление на риска.

Изследването на раздел „В“ от въпросника показва, че наличието на ясно и точно формулирана мисия, която е съчетана с конкретни цели по посока на нейната реализация са предпоставка за ефективност, ефикасност и икономичност на процеса. Негативната тенденция в този раздел на въпросника е свързана с идентификацията на Статута на ЗВО в ролята на стратегически документ за

оценката и управлението на риска в организацията. По своята същност последният е гаранция за независимостта на вътрешните одитори от ръководството на организацията. Така той има отношение към дейността по вътрешен одит, а не към оценката и управлението на риска в организацията. Препоръките, които могат да бъдат отправени във връзка с този раздел на въпросника са свързани с необходимост от обучение в областта на публичното управление на вътрешните одитори.

След обработка на отговорите на въпросите от **раздел „С“** показват, както позитивни, така и негативни тенденции свързани с технологията на оценката на риска. Позитивните са свързани с концепцията на анкетираните за оценката на риска а негативните касаят обновяването на риск регистрите и едностранчивия характер на препоръчителната техника за оценка на риска.

Решенията на проблемите изведени след анализа въпросите от раздел „С“ на анкетата могат да се търсят в следните насоки.

Систематичната актуализация на риск регистрите би могла да се постигне чрез допълнение на стратегията за управление на риска в следните насоки.

- Въвеждане на персонализирана отговорност относно структурата и съдържанието на документацията свързана с процеса по оценка на риска. Тя би следвало да бъде част от раздела за отговорността на лицата, подпомагащи ръководителя в дейностите по оценка на риска в Стратегията за управление на риска на
- Регламентиране на периодичен преглед риск регистрите, както за пълнота на тяхната структура и съдържание, така и за актуалност на отразените обстоятелства в тях;

Показателите за централна тенденция на въпроса за преценка на прилагания подход за анализ на риска показва необходимост от използване на относим, конкретен и разбираем инструментариум за изпълнението му. Нещо повече, средствата за оценка на риска би следвало да имат разнообразен характер. Защото колкото по-разнообразни проявления има несигурността, толкова по многостранни би следвало да бъдат възприетите подходи за нейната оценка и въздействие. От друга страна пред анкетираните бяха представени алтернативни техники на оценка на риска в описателен и количествен аспект. В този смисъл препоръчителната методика би следвало да бъде разширена с техники подсказани от респондентите на изследването. Такива са комбинираната разновидност на SWOT анализа и риск матриците. Преимущество на SWOT анализа е възможностите за съчетан анализ, както на количествени, така и на описателни рискове. Риск матриците са добър вариант за изучаване и анализ на рискове с цифрово значение във вътрешния финансов контрол в публичния сектор.

Резултатите от анализа на отговорите на **раздел „D“** от анкетата показват недостатъци на препоръчителния подход за оценка и управление на риска във вътрешния контрол в публичния сектор. Те са свързани с преценка на дейностите в областта въз основа на самооценки, отсъствието на персонализирана отговорност относно оценката на процесите по управление на риска а така също и тяхната неефективност. Тя произтича от невъзможност да се проследи изпълнението на организационната мисия и цели.

Насоките за промяна на констатираните слабости могат да се представят в следните направления.

- Оценка на дейностите свързани с анализа и въздействието над риска в областта на вътрешния контрол от външни контролни субекти. Такива могат да бъдат, Сметната палата на Република България или АДФИ. Така обективното състояние на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол на публичната организация би било по – обективно и ефективно.
- Персонализиране на отговорностите в областта на вътрешния контрол, одит, оценка и управление на риска. По този начин слабостите биха били отстранени значително по ефикасно.

Резултатите от отговорите на въпросите на **раздел „E“** показват противоречиви тенденции по отношение на оценката и управлението на риска във вътрешния контрол в публичния сектор. Наличието на комуникация между ръководителите и специалистите в областта на вътрешния контрол, одит и управление на риска създава условия за ефективност на процеса и реализация на организационните мисия и цели. В този смисъл няма условия за препоръки. От друга страна така както процеса по документиране на оценката на риска се актуализира неритмично подобна тенденция е налице и при вътрешните политики в областта на риска. В случая е необходим периодичен преглед на документацията свързана с оценката и управлението на риска. Така ръководството на организацията ще е наясно с възможностите и заплахите пред нея. Което ще му даде възможности да се възползва от условията на средата или да се защити от заплахите, които последната му предоставя.

В **Заключението** на разработката е разгледана степента до която е доказана тезата на изследването и нейните хипотези. Коментирани са авторите приноси а така също и насоките на бъдещи изследвания в областта на оценката и управлението на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор.

IV. Справка за приносите на дисертационния труд

1. Представяне на **авторова дефиниция за риска** с концептуален и интердисциплинарен характер. Тя бе изведена въз основата на проучване, анализ и синтез на неговите еволюционни, психологически, рационални, вътрешно контролни и юридически аспекти. Изучаването на риска през призмата на различните му проявления създава възможности за разкриване на неговата иманентна същност. Така се създават условия за ефективно въздействие върху тях.

2. Аргументиране на **нова систематизация на общия риск**. Последната бе резултат на изследване на актуалните концепции за класификация на риска в националната и световна литература. Тя е логично продължение на авторовите идеи за същността на риска. При класификацията на общия риск е поставен акцент върху неговите проявления във вътрешния контрол. Този факт е предпоставка за разработка и технологично усъвършенстване на методическия инструментариум за неговата оценка и управление.

3. Извеждане на **нова класификация на финансовия риск**. Тя бе плод на анализ на характерните черти и особености на актуалните теории за финансовия риск и неговата подредба. С нейна помощ се разкриват характерни черти на финансовата несигурност. Тя е типична за вътрешния финансов контрол. Следователно изведените критерии за неговата подредба могат да бъдат поставени в основата на усъвършенстване на различни техники за оценката и управлението му.

4. Синтез на **авторова дефиниция за управлението на риска**. Тя бе последица от изучаване на голям обем национална и международна библиография. То позволи разкриване на характерните черти на процеса и тяхното свеждане до спецификата на вътрешния контрол. Изследвайки последните се създават условия за ефективно, ефикасно и икономично протичане на процеса.

5. Представяне на **авторово определение** за същността на публичния сектор. Класификацията на стопанските отрасли от гледище на източниците на тяхното финансиране има пряко отношение към контрола върху дейността им. От друга страна оценката и управлението на риска са присъщи за контрола. В този смисъл концептуалните насоки на публичния сектор са пряко свързани с възможностите за контролни дейности в неговите елементи.

6. Извеждане на **възможните решения пред проблемите на оценката и управлението на риска** във вътрешния финансов контрол в публичния сектор. Чрез анализ на резултатите от проведеното анкетно проучване са посочени организационните и правните предпоставки за подобряване на

препоръчителната методология за оценка и управление на риска във вътрешния финансов контрол в публичния сектор.

V. Публикации по дисертационния труд

1.Марков, Г. И, Европейската интеграция в областта на публичното финансово управление. Преимущества и недостатъци. // Икономиката в променящия се свят - национални, регионални и глобални измерения. Сборник с доклади от VIII международна научна конференция. Варна, Том II, 2017.

2.Марков, Г.И., Историческа еволюция на стопанските разбирания за риска. // Електронно списание „Икономика и компютърни науки“, 2017 г., брой 3, стр. 18 – 29

3.Марков, Г.И., Относно разбиранията за риска във водещите модели за вътрешен контрол. // Електронно списание „Икономика и компютърни науки“, 2017 г., брой 3, стр. 30 – 47

VI. Декларация за оригиналност

Декларирам, че предоставената от мен информация за участие в конкурс за научна степен е достоверна и е подготвена в съответствие с изискванията на ЗАРСБ и Правилника за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в ИУ – Варна.